

Д 416(2-71с)
ИР С 47

САІСАДЕНКО

ПОЛУДА

Д В У

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+

Шифр РкШб(2:ж); С47 Инв.№ 2625677

Автор Слісаренко О.

Назва Голуба: Воєнні оповідання.

Місце, рік видання Х., 1930.

Кіл-ть стор. 68, [3] с. і сд.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

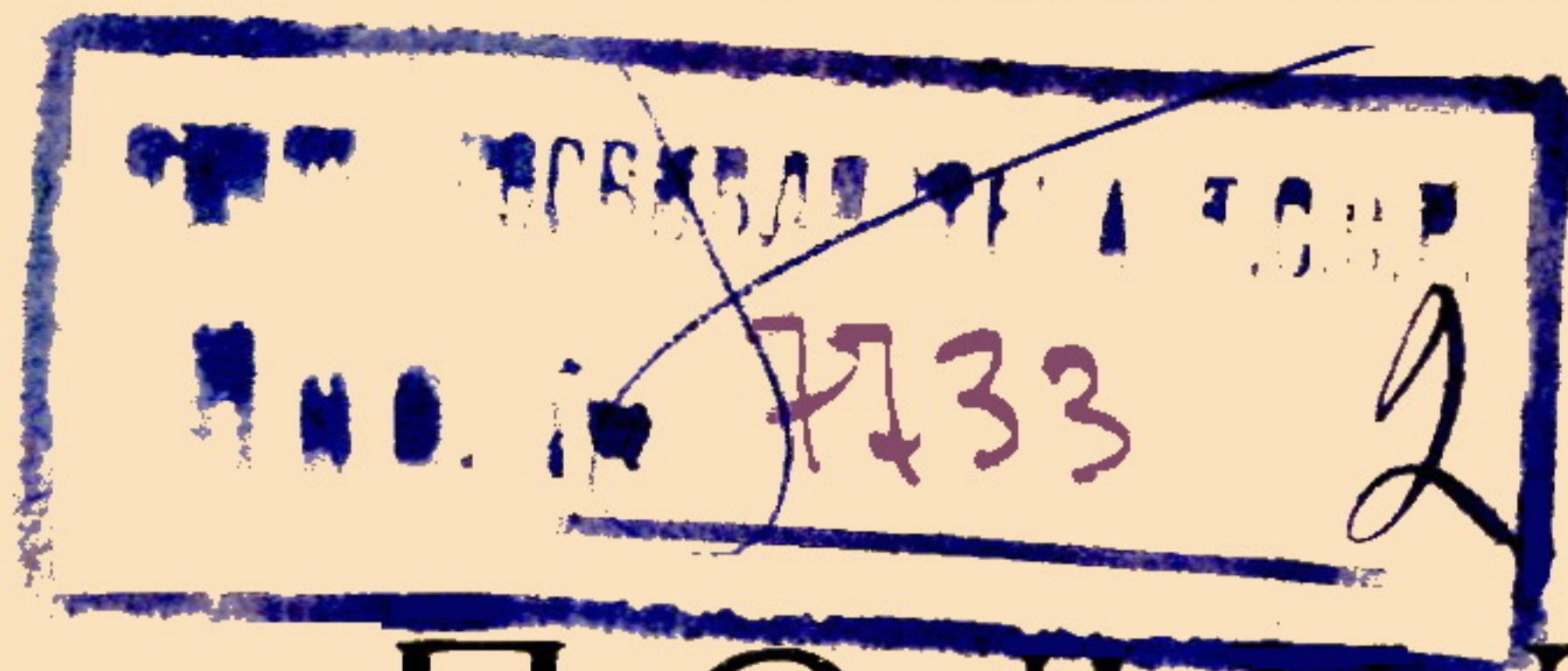
Том _____ частина _____ вип. _____

Конвюлот _____

Примітка:

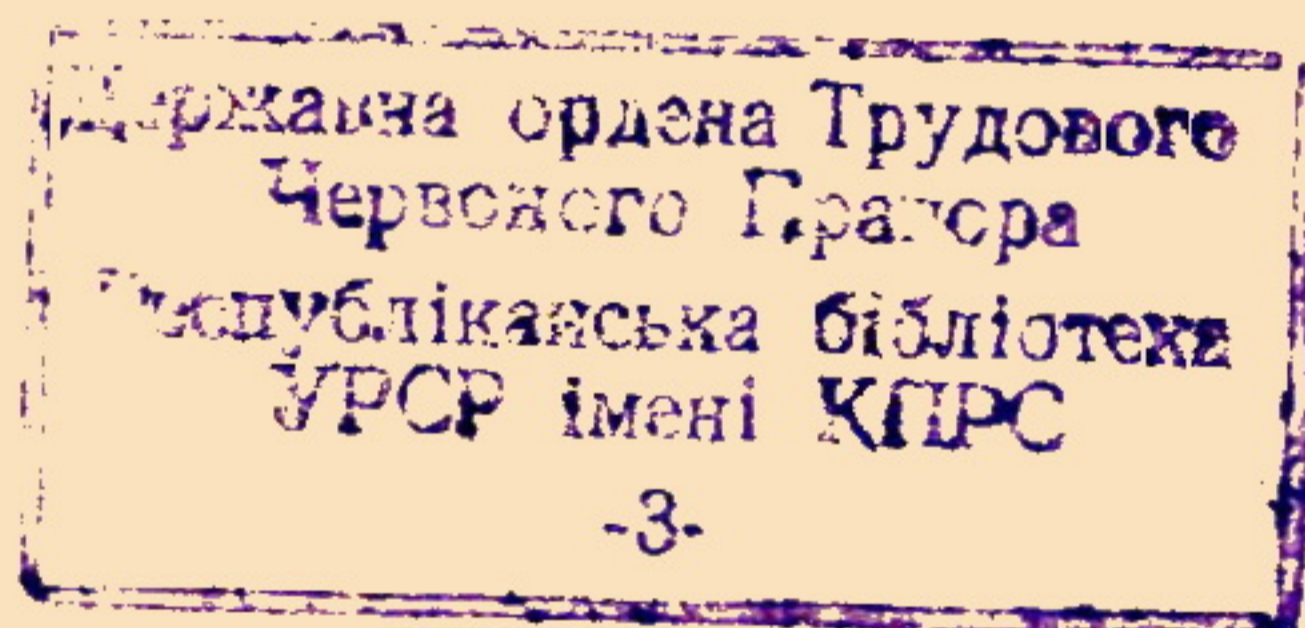
8. X. 2002.
Молв-

О. СЛІСАРЕНКО

ПОЛУДА

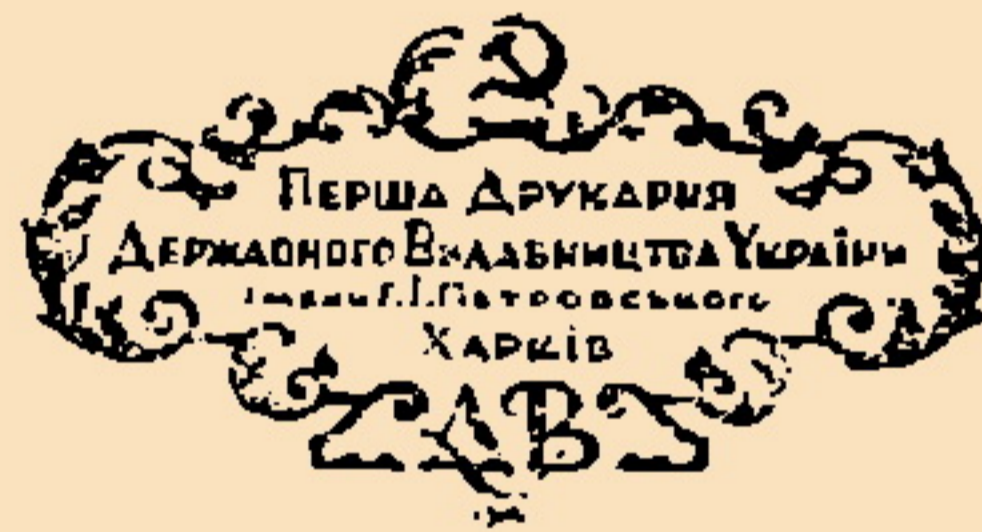
ВОЄННІ ОПОВІДАННЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ

1930

Бібліографічний опис цього видання вміщено в «Літописі Укр. Друку», «Картковому репертуарі» та інш. покажчиках Української Книжкової Палати

Укрголовліт № 931. 14/II 1930.

Зам. 1275. Тираж 10.000.

Б₀ — 2¹/₄.

ПОЛУДА

Кам'яні колеса важко билися об чавунну землю і час од часу провалювалися з кістяним хряско-том, бризкаючи густою сірою рідиною з колій. Під осіннім морозним вітром багно каменем сідало на спиці й ступиці колес і ободи потворно розбухали, не вміщуючись в звичайні колії степової дороги.

Гармати кахкали на сірому грудді і трясли свої холодні чавунні черева. Жахливі потвори руїни і смерти в жалюгідній безпорадності тяглися за задрипанними кінськими хвостами...

Обніжками поруч гармат та худоребрих коней понуро йшли піші бійці, а позаду колони билася в трясцях на струбульках дороги кулеметна тачанка.

І набійні ящики коло гармат, і кулеметна тачанка підозріло легко стрибали на замерзлій дорозі, не в силі затаїти свою порожнечу. Власне й гармати й кулемет можна було б покинути, як непотрібний тягар, бо на дві гармати було три шрапнельні набої, а на кулемет одна напіввистріляна бинда,

та їх не кидали, чи то сподіваючись добути набої, чи то з міркувань воєнно-етичного порядку, корячись неписаному кодексові військової честі, що не дозволяє кидати ворогові навіть зіпсовану зброю.

Та не тільки гармати і кулемет не мали достатньої поживи, а й рушниці цієї сотні знесилених бійців покладали всі свої надії на багнети, бо в підсумках і саквах сирітливо лежало по пачці набоїв на рушницю.

Од легкості в набійних ящиках та саквах було важко на душі й вага та побільшувалася вагою рушниці за плечима та безкраєю дорогою, що кожен день її сточував і сили у кущавому тілі, і надії колись то дійти бажаної мети. Якась тупа байдужість охоплювала людей і тільки час од часу на поверхні її вибухали то роздратованість обставинами, то бурхлива енергія бійців революції, затамована камінною дорогою безкрайого степу.

— Коли ж той в біса хутір буде? — понуро спитав присадкуватого командира загону червоноармієць, що ввесь час плентався позаду нього. В запитанні було багато відчаю, ще більше роздратовання і без краю мало надії на щасливий кінець.

Командир загону Симеренко йшов обабіч колони, як добре вивірений годинник, ступаючи розмірним кроком військового шику, не виказуючи ні втоми, ні засмучення. М'язи цієї людини, здавалося, закам'яніли, як груддя на дорозі, а серце загартувалося, як вістря багнету.

Симеренко не відповів на запитання червоноармійця. Він навіть не повернувся до нього, немов і не чув запитання. Тільки за десять кроків він зупинився, став обличчям до колони й підняв руку вгору:

— Стій! — протяжно виголосив він команду.

Спочатку зупинилася передня гармата, а за нею друга та набійні ящики й нарешті кулеметна тачанка, поточившись востаннє, застигла нерухомо.

— Бійці. спочити! Зводові, до мене!

У загоні давно втратили поділ на зводи, але, окрім командира загону, було ще три командира що числилися зводовими, та політком. П'ятеро їх складали команду одірваного од головних сил і заблукалого в степах червоноармійського загону, що от вже третій тиждень не може зв'язатися з частинами своєї дивізії. За ці три тижні не один десяток бійців поліг у сутичках з дрібними ватагами ворога і не одну безсонну ніч провели люди, міцно стискуючи рушниці, в чеканні ворожого нападу.

Надворі ще був день, але сонце затеряло свої шляхи в хмарах і скупно сіяло через них дрібний порох світла, не позначаючи заходу, хоч і наближався вже вечір. Навколо розлігся безкрай степ, праворуч впираючись у небозвід, а ліворуч, у верхів'я далекого гаю в степовій балці.

Командир загону стояв, упершись ногами в землю, трохи розставивши їх, немов боячись, що земля вислизне з-під його ніг, і дивився в сухий бур'ян на придорожному обніжку, чекаючи на зводових

командирів та політкома. Та хоч Симеренко й дивився на бур'ян, але бачив зводових командирів, як ті підходили до нього.

От наблизився, дзенькаючи острогами, артилерист Пересада, що мав широкі плечі й вузьку шинелю. Кашкет йому був натягнений до перенісся і здавалося, що чорні шорсткі вуса його стирчали просто з-під козирка. Пересада мовчки спинився обабіч командира, тримаючи руки глибоко в кишенях.

За ним підійшов зводовий другого зводу. Він був такий молодий, що мусів насуплювати брови і говорити навмисним баском, щоб заховати свої літа. Та в цьому йому не щастило і на його молодість часто звертали увагу, од чого він червонів і кидав недбало

— Двадцять два роки не такі то вже й молоді літа...

На прізвище він був Орлов і погорджував своїм прізвищем не менш, ніж своєю професією слюсаря.

Потім наблизився командир третього зводу Витківський і зупинився трохи ніяково оддалік. Віком він був старіший за всіх, але ставна жилива постать його трималася струнко, а в одежі і в поведженні відчувався старий військовий, що виріс у шинелі.

— Товаришу Витківський, ідіть но ближче,— звернувся до нього командир загону, і Витківський ступив кілька кроків до гурту. В цей час од передньої гармати заступав політком Моргуля, що принципово голив вуса, вважаючи їх за забо-

бон. За час блукання степами вуса його стирчали рудою щетиною, давно не бачивши бритви, і разом з такою ж само бородою здавалися за рештки незмитого гриму. Хоч на Моргулі і був засмальцьований військовий одяг, та здавалося, що політком вперше надів його тільки півгодини тому і відчуває себе в ньому од незвички незручно.

Командир загону обвів присутніх командирів поглядом, немов вивіряючи, чи не трапилося бува чого з кимсь із них, і заговорив притишно, так, щоб не чули бійці. Слова його були прості і жахливі. Загін втратив будь-який зв'язок з частинами своєї дивізії і невідомо, чи пощастить йому той зв'язок налагодити, а чи доведеться скласти свої голови, наскочивши на значніші сили ворогів. Можливо й зараз вони оточені ворогом, а можливо десь поблизу є червоні частини.

— Нам неодмінно треба пробитись на Барсуківку, — говорив Симеренко, розглядаючи триверстову мапу. — В Барсуківці стояли наші резерви коли вони звідти пішли, то ми підемо їх слідами. Це, коли не помиляюся, звідси верстов вісімдесят. Дійти пішки туди ми не зможемо — бійці нездатні вже пройти і п'ятнадцяти верстов.. Ми мусимо обміняти коні, що в гарматах і кулеметній тачанці, та мобілізувати підводи і тоді вже посуватися далі...

Цього ніхто не заперечав, і Симеренко, скінчивши говорити, знову пильно оглянув командирів, зупинивши свій погляд на Витьківському, трохи довше, ніж на інших. Зводові командири й політком так

само допитливо подивилися на командира третього зводу, та на обличчі Витківського не змінилася жодна рисочка і командири трохи одвели свої пильні погляди од нього.

— Я так думаю, що треба мобілізувати підводи,— сказав Орлов, що завше погоджувався з попереднім промовцем.

Решта мовчки, на знак згоди з словами командира, мотнули головами й тільки Витківський стояв, як скам'янілий, і на його сухорлявому обличчі нічого не можна було прочитати.

Червоноармійці давно вже розіклали багаття і грілися коло вогню, дожовуючи рештки хліба, що залишилися в кишенях од обіду. Коні жували сухе бадилля, що їм покладали їздові, і воно дзвінко хрускало на зголоднілих зубах.

— А як ви думаєте, товаришу Витківський?

На ці слова командира всі чекали і насторожилися, почувши їх. У політкома Моргулі роблено серйозне обличчя стало ще офіційніше і сухіше, а очі набрали суворого блиску, що немов увесь був спрямований у бік Витківського.

Командир третього зводу за старою військовою звичкою став „струнко“, і дивлячись у вічі Симеренкові, відказав рівно, немов вичитуючи з книжки

— Я, командире, вважаю, що добути підводи для загону можна тільки у великому селі. Підвод нам треба не менше тридцяти, коли не рахувати, що в гармати ми мусимо підпрягти по виносу. Таку кількість підвод можна дістати тільки у

— Нам неодмінно треба пробитись на Барсуківку, — говорив Симеренко, розглядаючи триверстову мапу.

великому селі, бо коней загалом багато реквізовано і не в кожному дворі знайдеш підводу

— Ну, то що ж? — перепитав політком.

— Отже, нам треба зупинитися в Осетняцькому хуторі і вислати загін до містечка Балок.

Всі мовчали. Схоже було на те, що ця людина відповіла не так як малося, що вона відповість. Погляд політкома помітно зів'яв і з обличчя його спала машкара офіційности та робленої серйозности, а натомість прийшла метушлива підозрілість з неспокійними очима, що не має точок опертя, а розростається пливучим баговінням в каламутних водах втоми і безпорадности...

Присмерки помітно опановували степом і з каламутно чорного неба почали спадати білі порошинки несміливого снігу. Вони десь гинули, ті порошинки, не полишаючи сліду на землі, а знизу, назустріч їм, з задубілої ріллі та брудних стерень піднімалася чорними випарами ніч.

Командир звода Витківський посідав ніякове становище в загоні з першого дня прибуття. І командири, і політком, і частково червоноармійці дивилися на нього підозріло, як на людину чужу, що на неї покладатися не можна. Політком Моргуля довго потай придивлявся до Витківського і потроху у нього почала складатися певність, що ця людина, можливо, робить шкідливу для революції роботу, хоч політком навіть приблизно не міг би визначити, в чому могла б полягати та робота. Адже, недаремно колишній офіцер царської армії служить у Червоній армії — це була

найголовніша точка опертя всіх підозрінь Моргулі.

Півтора місяці тому прибув Витківський із штабу на посаду командира зводу і політком одержав його документи, запечатані штабними печатками. В характеристиці значилося, що Витківський, колишній штабс-капітан і командир батальйону за імперіялістичної війни, брав активну участь

Жовтневій революції і загалом виявив себе надійною людиною. Тепер же відряджується на посаду командира зводу, бо виявив бажання служити в дієвій частині, а не при штабі, як до цього ...

„З чого могло б постати таке бажання у колишнього офіцера? Аджеж служба при штабі і спокійніша і безпечніша? Та й хіба може служити колишній офіцер у Червоній армії щиро?“

Ці питання непокоїли політкома, хоч він і знав особисто кілька прикладів відданої служби колишніх офіцерів у Червоній армії, та ті офіцери якісь були не такі, як цей.

Підозріння особливо підігрівалося тим, що новоприбулий був людина мовчазна і замкнута в собі. Він не то щось таїв, не то був просто людина малогромадська. На запитання відповідав коротко і сам ніколи розмови не починав.

Потроху підозріння поширилися поміж командирами й Витківський потрапив у ніякове становище людини, що її ні в чому не обвинувачують за відсутністю фактичних даних, але певні, що вона злочинець і скритий ворог. Його оминали,

ставилися до нього холодно, щиро по-товариськи з ним ніхто не розмовляв, хоч офіційно він і був ніби рівноправний товариш.

Політком нічого не сказав на слова Витківського, а тільки мовчки, взявши під руку командира загону, одійшов з ним вбік, ніби для таємної наради.

— Як ти думаєш? — спитав Моргуля Симеренка.

— Так ніби він говорить путнє, а проте, чорт його знає, — знизав плечима Симеренко і втупив очі в землю.

— На всяк випадок накажи загоніві рушати в інший бік... Треба оминати й Осетняцькі хутори й містечко Балки... Щось він на них дуже вже орієнтується... Коли що і є, то це сплутає карти...

Симеренко хоч і не вбачав у словах Витківського особливої орієнтації на Осетняцькі хутори та містечко Балки, проте на знак згоди хитнув головою, подумавши, що він, очевидно, підчас розмови з командирами не був досить спостереживий і не помітив того, що помітив політ ком. Вони повернулися до гурту командирів, і Симеренко, розгорнувши мапу, тоном наказу сказав

— Нам, товариші, треба пройти ще верстов з шість. Там зробимо перепочинок на ніч, підготуємося і подумаємо, що далі робити.

Симеренко навмисно не назвав місця, де саме зупиниться загін на ніч, та про це його ніхто й не спитав, мовчки вислухавши слова командира.

— Отже, займіть місця і в дорогу, — закінчив командир загону свої розпорядження.

Власне, ніяких особливих місць ніхто з командирів не займав, а сказав це Симеренко для порядку.

Знову забилася в трясцях кулеметна тачанка, застугоніли потворні колеса гармат і неохоче заступали люди, прилаштовуючи амуніцію. Симеренка нагнав політком і пішов поруч нього.

— У мене немає сумніву, що Витківський нам ворог... Він мовчить і вичікує на слухну годину. Я певен, що він нас зрадить.

Командир загону мовчав, але політком і не чекав на його відповідь. Моргулі хотілося висловити всі свої побоювання, як людині хочеться говорити про свої болі. До того ж йому кортіло перевірити свої висновки в розмові з товаришем.

— В старі часи він командував батальйоном, а тепер поставили його на звод... Це, безперечно, принижує його гідність, як військової людини і він не може нам бути другом чи просто вірним служакою... Я дивуюся штабові, що надсилає нам таких командирів. Держав би краще в себе...

Симеренко суворо подивився на Моргулю і скрізь зуби сказав:

— Мені, політкоме, наші підозріння часто нагадують базарні пльотки... А втім... А втім, — казав командир, трохи помовчавши, — диму без вогню не буває...

Колона мляво тяглася, щодалі більше втрачаючи контури у сірій імлі присмерків. Ніч чорною полудою спадала на землю, і повітря од морозу ставало крихке й колюче. Білі метелики снігу

каламуги тло неба і поля, остаточно стираючи лінії обривів. І холод і присмерки збивали людей до купи коло кулемета і гармат, немов у цих сталевих потвор війни вони шукали поради в своїй безпорадності.

— За цим гаєм є хутір. Там станемо на ніч,— сказав командир загону, коли з п'ятьма присмерків висунулася пелехата огрома гаю.

Політком поліз за мапою та, не розгорнувши її, знову поклав до кишені. Було вже темно та й задубілі од холоду пальці не слухалися і дерли тонкий лопотлий папір мапи.

Симеренко зупинився і гукнув Орлова

— Візьміть п'ять чоловіка та розвідайте хутір.

Орлов жваво одкозирнув, як то він любив робити, щоб підкреслити свою військову дисциплінованість, і, викликавши на прізвища п'ятьох червоноармійців, пішов з ними навпростець до хутора.

— Я поговорю з Витківським,— сказав нарешті політком і почав відставати від Симеренка.

Порівнявшись з Витківським, Моргуля довго вагався, з чого почати розмову, і нарешті запитав:

— Ви, товаришу Витківський, українець?

Витківський незрозуміло оглянув Моргулю і знизав плечима.

— Українець... Принаймні я так думаю...

— А я думав, що ви поляк. Прізвище ніби польське...

Політком не знав, що говорити далі, бо Витківський мовчав.

— А де зараз ваші батьки?

Витківський поглянув на політкома ще з більшим здивованням, але відповів:

— Я не знаю своїх батьків... Не пам'ятаю...

— Вони померли?

— Не знаю... Може й померли...

Відповідав Витківський неохоче, з притамованим роздратованням. Йому, видимо, хотілося швидше позбутися причепливого бесідника, а політком все те сприймав по-своєму.

„Криється. Певно, десь папаша з мамашою з маєтками попрощалися, а син тут... Хороша пташка!“

Політкові стало якось моторошно в присутності цієї незрозумілої людини, що йде поруч нього і, можливо, потай кує зраду всіх оцих сірих бійців, а він, політком Моргуля, нічого не може вдіяти. Та й що справді може зробити він, скромний політробітник закинутого між ворогами загону, не маючи до того ж і підстав обвинуватити людину в зраді? О, коли б то були хоч приблизні підстави для обвинувачення, справа стояла б інакше і він, скромний політком Моргуля, не довго б роздумував над долею ворога!

Що особливо вагало політкома, так це те, що Витківського прислано із штабу й ніякого попередження не дано. Очевидно, в штабі йому довіряли, коли не попередили політичну частину загону про можливість зради цієї людини. А може в штабі просто забули це зробити? Стільки справ, що про таку дрібницю можна й забути...

— Ви в старій армії командували ротою? — спитав Моргуля, хоч і знав про це добре.

— Спочатку ротою, а потім батальйоном...

— А чому вас у штабі не призначили на вищу посаду?

— Мені пропонували, та я одмовився,— Витківський ніби натрапив на свою тему і заговорив охотніше.— Мені давали полк, та я переконав штадива, що не зволодаю з полком, і прохав призначити на нижчу командирську посаду. Я не зволодаю з полком... Тепер не таких комполків треба, як я...

„Звичайно ж, він не цікавиться військовою кар'єрою в Червоній армії і, певно, робить якусь іншу „кар'єру“ поза нею“

— А чому ж ви б не впоралися з полком? Аджеж ви маєте спеціальну військову освіту?

— Справа не у військовій освіті... Спеціальність я свою добре знаю, та в політиці я малописьменний... От що...

Витківський знову замкнувся в собі, немов сказавши всі слова, що були у нього в запасі. Політком непомітно озирнув його з ніг до голови й думав своє:

„Заговорив і так охоче? Думає цим пояснити своє підозріле перебування на малій командирській посаді... Мало дурних сидіти на зводіві, коли пропонують полк... А може й справді він широко одмовився командувати полком?“

Остання думка трохи завагала Моргуліну певність, та по хвилині він одкинув можливе виправдання Витківського й ще більше ствердився в своєму недовір'ї до цієї людини. Він невідомо

чому після цієї розмови ще більше упевнився, що з Витківським треба триматися обережно і не спускати його з ока.

Наздогнавши Симеренка, політком поділився з ним своїми думками, намовляючи пильніше стежити за Витківським. Цього особливо вимагав надто скрутний стан загону, що втратив зв'язки з головними силами й залишився майже без набоїв.

І командир Симеренко і політком Моргуля мовчки думали свої невеселі думки. Темрява клубилася над степом чорною ватою і душила заляклу землю. Поблизу показалися невиразні контури хаток, і колона зупинилася край невеличкого села.

Доки загін розташовувався на ніч, обернувши село на військовий табір, політком і командир загону радилися в одній хаті за столом. Вони поскидали набридлі шинелі й тепер спочивали, сидячи на незручній лаві.

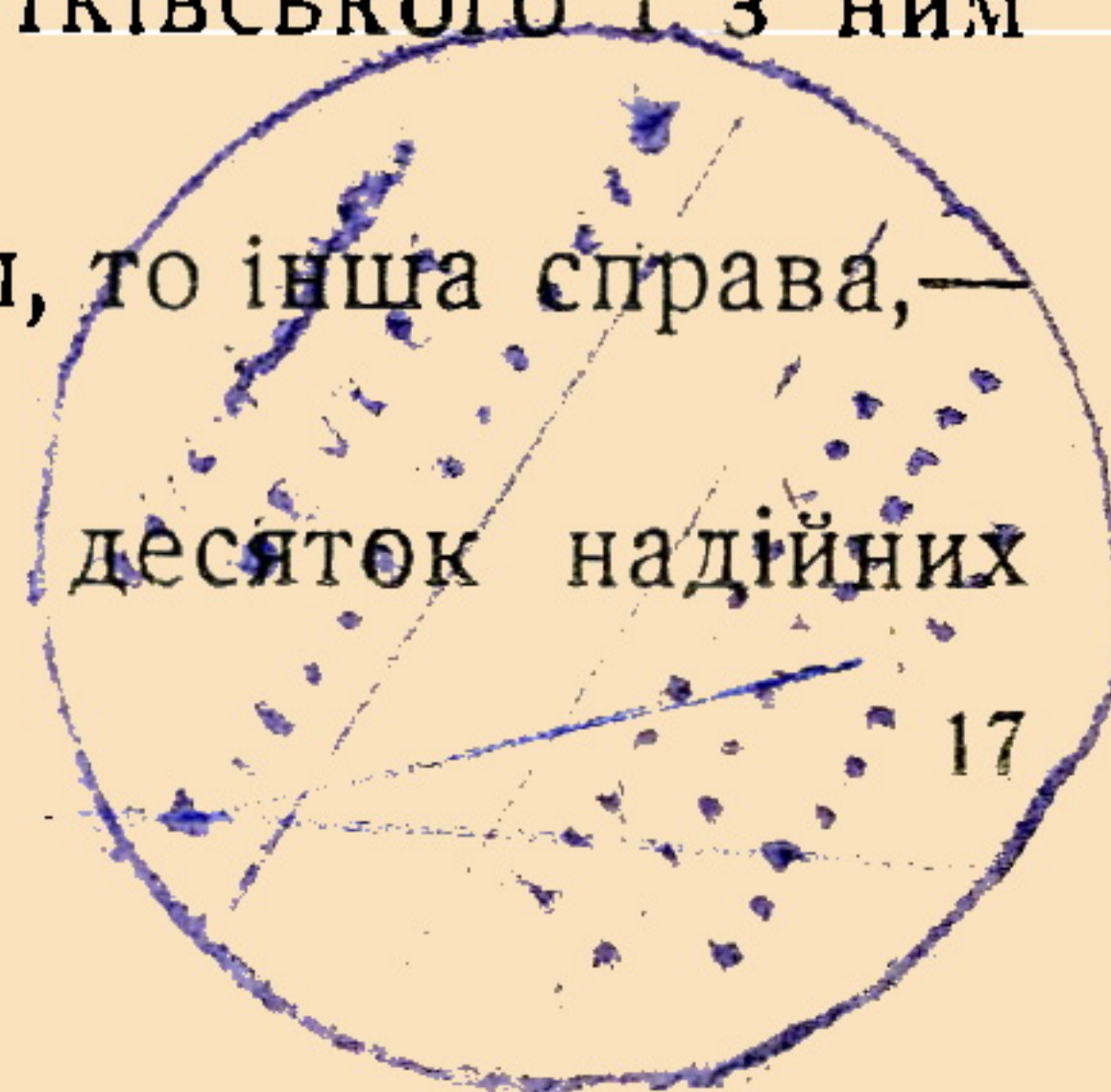
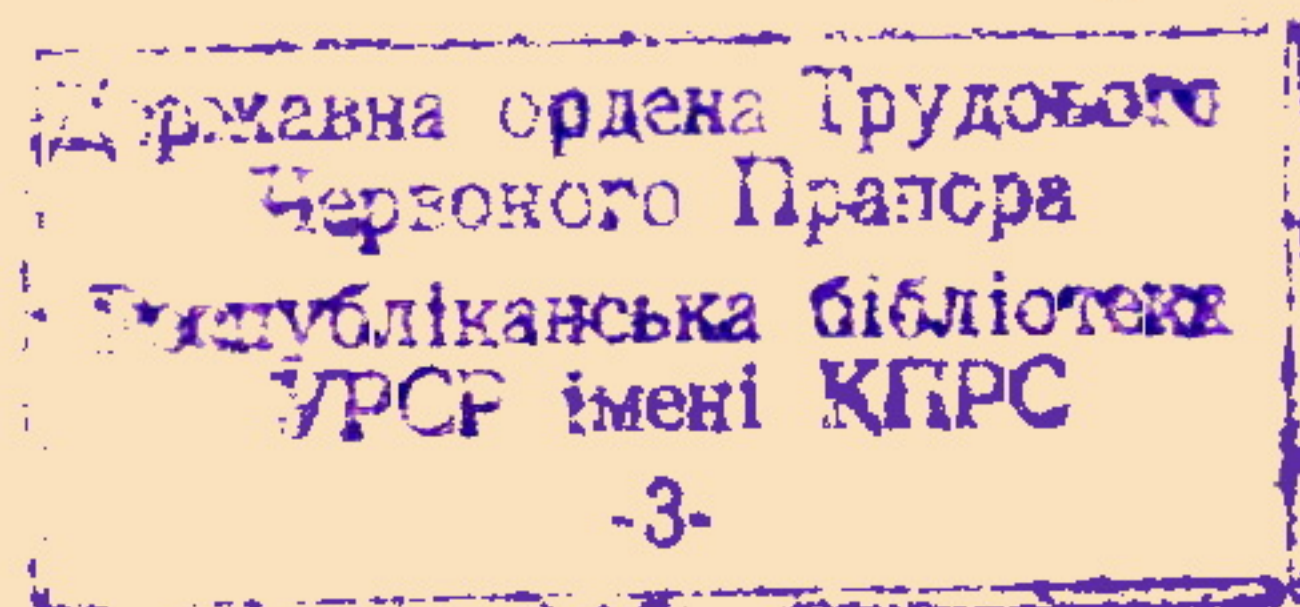
— Ми відрядимо двадцять чоловіка під командою Витківського виганяти підводи з Пісківців,— казав похмуро політком, і Симеренко з тону його бачив, що він затіяв якусь хитромудру комбінацію.

— Тільки не Витківського, а Орлова,— заперечив командир.

— Ні, командире, іменно Витківського і з ним поїду я.

— Коли ти, політкоме, поїдеш, то інша справа,— згодився командир загону.

— У загін треба призначити десяток надійних

міцних хлопців. Справа дуже серйозна. Селяни кажуть, що недалеко десь бродить ватага Чорного Гаврика.

— Гаразд, я згоден. Пісківці звідси за дванадцять верстов. Треба виступити опівночі.

— Ми виступимо о третій годині. Треба, щоб люди не барилися й лягали спати.

— Люди, певно, давно сплять. Треба перевірити охорону навколо села.

— Охорона нікого не мусить впускати й випускати із села. То дарма, що населення нам ніби симпатизує. На всяк випадок треба стерегтися...

Моргуля виголошував ці загальновідомі речі з таким виглядом, ніби справді придумав щось оригінальне. Та для порядку не вадить іноді нагадати і про загальновідомі речі, особливо коли напружено думаєш і хвилюєшся. Звук власного голоса впливає заспокоюючи і спроваджує думки в спокійніше річище. А Моргулі це було потрібно, бо він будував пляни, як він перевірятиме Витківського завтра на розвідці, коли виганятимуть підводи — не дарма ж він сам себе призначив іти з Витківським. Та вже Моргуля не спустить з ока Витківського!

Село незабаром заснуло й зовні не видавало присутності червоноармійського загону. Гармати, кулеметна тачанка і коні були прибрані з вулиці і сховані в клунях, а люди спочивали по хатах. Тільки ті, що їм цієї ночі припало сторожувати, причаїлися в темних закутках і пильно стежили за селом. Населенню було оголошено, що виходити

вночі на вулицю невільно і кожного, хто порушить цей наказ, буде застрелено на місці.

— Політкоме, ти не спиш? — спитав Семеренко вночі.

Політком не спав. Сон не йшов заспокоїти його стомлене тіло. Не спалося й командирові загону. Тиха ніч причаїлася поза клунями і щохвили могла зрадити їх.

— Політкоме, чи не пристрелити нам справді оту суку? — пристрасно зашепотів на вухо Моргулі командир загону.

Він був людина проста, цей командир, і звик думати просто. Коли раніше він трохи скептично ставився до підозрінь політкома, то зараз йому ті підозріння видалися такими ймовірними, що жоден сумнів не міг торкнутися їх. Він перебирав знову і знову всі припущення політкома і знаходив їх вірними й то вірнішими, що більше в пітьмі глухої ночі, гостріше відчував тягар відповідальності за сотні людських життів. Жорстока рішучість оланувала ним, коли він думав про своїх бійців, що можуть стати на ранок трупами.

— Політкоме, невже треба чекати на злочин, щоб викрити злодія? Аджеж час не такий, щоб тягатися по судах з адвокатами!

Політком по довгій мовчанці відказав:

— Так не можна. Може він і чесна людина? Коли так робити, як ти, командире, кажиш, то можна всіх людей перебити

Ці слова були холодна вода на гарячу голову.

— Ой, бережись, політкоме! — тільки й міг сказати Симеренко.

Витківський був попереджений про вихід по підводи до Пісківців і рівно о третій годині підійшов до хати, де містилися політком і командир загону.

— Час виступати, товаришу політкоме, вже третя, люди готові...

Політком потиснув у темряві руку командира Симеренка й вийшов з Витківським надвір.

В темряві виходило з села двадцяттеро червоноармійців, збившись в купу, щоб не розгубитися по дорозі.

— Ви, командире, будете йти спереду, а я позаду, щоб не було відсталих, — сказав Моргуля і згрудив коло себе надійних хлопців.

— Перепуску! — зачулося з темряви.

У секреті сиділи вартові. Вони клацнули рушницями, але, зачувши знайомий голос політкома, що вимовив умовлене слово, відповіли:

— Проходь!

Мовчазний гурт людей щодалі більш вгрузав у підозрілу темряву. З боків дороги виринали не то кущі, не то дерева, і люди щоразу мимоволі хапалися за зброю міцніше, чекаючи на ворога.

Та от дорога потроху вийшла з оточення зрубаних дерев і кущів і пішла чистим полем. Поля зливалися з темрявою і тільки невеличкий клапоть дороги виднівся при слабому світлі затуманених зір.

„Тут має бути ліс праворуч“ — подумав політком

і, справді, незабаром спереди висунулася чорна огрома лісу, тільки не праворуч дороги, а ліворуч.

Сумнів і непокій сколихнув серце політкомове, і він вирішив наздогнати Витківського, щоб запитати про це. Моргуля твердо пам'ятав, що на мапі ліс був позначений праворуч дороги.

В темряві, спотикаючись і підтримуючи важку зброю, політком наздогнав командира й сіпнув його за рукав.

— Здається, ми заблудили? — спитав він непевно, тримаючись за револьвер при боці.

— Чому ви так думаєте? — почувлася здивована відповідь.

Моргуля пояснив:

— На мапі ліс позначено праворуч, а тут ліворуч.

— Ні, ми не заблудили й йдемо саме тим шляхом, що позначено на мапі, але того лісу, що на мапі, праворуч вже немає... Там одні пеньки. Цього ж лісу на мапі не позначено, видимо, він молодий, а мапа в командира і у вас стара,— років шістдесят як перевірялася...

„Почалося!“ — майнула палахлива думка в голові політкома, але що саме почалося Моргуля не відповів би точно, та знав він, що почалося те, чого вони довго чекали від Витківського. „Він ловко мене дурить... а втім...“

Політком, майже дійшовши категоричного висновку, завагався і нова думка розігріла знову його підозріння.

„Звідки він знає, що цей ліс молодий, а позначений на мапі зрубано?“

Він ступив ще з десяток кроків і запитав так, ніби між іншим, щоб не видати своїх справжніх думок і підозрінь:

— З чого ви бачите, що ліс, позначений на мапі, зрубано? А може ми й справді заблудилися?

Витківський не одразу відповів на запитання, а політком тимчасом ішов в напруженій настороженості. Раптом почувся невластивий Витківському роздратований голос:

— Ви погано вивчали мапу, політкоме. Перед вашим лісом мусіла бути лощина, яку ми давно пройшли. За лощиною, не зустрівши лісу, я пішов перевірити на власні очі, вірніше на власні ноги, що ліс ввесь чисто зрубаний... Там одні пеньки!

Моргуля, хоч і почув роздратовання в голосі Витківського, та така вичерплива відповідь його заспокоїла. Він почав відставати від командира і незабаром зайняв своє місце в хвості колони, а тимчасом нові думки занепокоїли його.

„Відповів він влучно, але чи не придумав він цю відповідь на той випадок, як я його запитаю? Аджеж він знав, що я вивчав мапу?“

Загін проте рушав тією дорогою, якою вів його Витківський, і Моргуля відчув своє безсилля внести будь-які поправки, бо не міг висунути конкретних пропозицій, щодо зміни напрямку.

Ще темніше стало на душі політкоме, коли дорога пішла лісом, і темні стіни дерев обступили і усіх боків маленький загін. Як темна полуда

спала на очі і на мозок, і мовчазний відчай охопив усю істоту політкома. Хотілося дико вигукнути, щоб хоч криком розвіяти морок і відчутти свою перевагу над сліпим плином подій. Люди йшли притишеними кроками, немов очікуючи, що от-от з-за темного муру вискочить ворог і приставить холодне дуло зброї до скроні й не знатимеш, кудюю податися і що діяти...

Лісова дорога тяглася довго й рівно й була безкрая, як коло, що ним можна йти до скону, наздоганяючи самого себе... Нерви політкома напружилися і в уяві проходили картини, що їх Моргуля ніколи не хотів би побачити в життю. Не вжеж ця купка знесилених червоноармійців потрапить до рук одгодованих на куркульських хлібах бандитів?

„Перше, що зроблю застрелю мерзотника“, — ухвалив політком і по цій думці загін вийшов у чисте поле, і примарлива полуда нічного лісу розвіялася й груди зідхнули легше.

Вітер розігнав хмари, й небо чисте й зорасте щедро сіяло своє світло на полях. Утома потроху почала обволікати тіло й політком ні про що вже не думав, крім спочинку. За найвище блаженство здавався сон на оцій заляклій землі, сон доти, доки не мине млосьть втоми й тіло не стане міцне й дуже. Моргуля жалкував, що не проспав там, на хуторі, він би не так мляво реагував на події...

— Стій! — раптом почувалася команда Витківського й всі зупинилися. Моргуля теж став і до нього підійшов Витківський.

— Треба людям перепочити з годину. Містечко за три кілометра, не більше.

Моргуля озирнувся навколо і побачив, що загін зупинився в балці коло якоїсь довгої будівлі.

— Що це за сарай? — спитав він Витківського.

— Ви ж вивчали мапу, політкоме. На мапі позначено тут у балці коршму, що, видимо, стоїть тепер пусткою.

Моргуля відчув глузливий тон Витківського і, помщаючись за це, тоном наказу промовив:

— Я гадаю, що спочивати не варт... Спочинемо в селі.

— А з чого ви довідалися, що в селі можна спочити? А може нам доведеться одразу ж витримати бій? Тоді що?

Справді, як про це не подумав Моргуля? Але відступати од своїх слів було якось ніяково й Моргуля піймав себе на дрібному самолюбстві... Та за мить він виправдав себе. Як він довірливо ставиться до цієї людини! А може ця коршма — умовлене місце, де ворог забере червоноармійців голими руками? Аджеж він, Моргуля, обіцяв командирові бути насторожі й не звірятися ні на кого?..

— Ні, командире, зупинятись тут не можна, — сухо, офіційно відказав Моргуля, — нас чекають з підводами й ми мусимо не гаяти часу. Рушаймо далі.

Витківський насупився і, пронижливо дивлячись на політкома, суворо промовив:

— В такому разі я не можу взяти на себе від-

повідальности за наслідки. Ви, політкоме, не одмовитесь од своїх слів в разі чого?

Це запитання боляче дряпнуло честолюбство Моргулі, але він стримав себе й сухо відказав:

— Ні. Будьте певні.

Загін рушив далі.

За півтора кілометри за лощиною виднілося містечко на тлі темноблакитної стіни лісу, що в нього упиралася рівна, як стріла, дорога. На околиці містечка дорога перетиналася вузькою річкою, що через неї перекинувся горбатий міст.

Коло мосту загін зупинився, і Моргуля мусів погодитися, що йти в містечко усім ніяк не можна, а тому половина червоноармійців залишилася охороняти міст, а друга половина з Витківським і Моргулею рушила відлюдними вулицями містечка. Моргуля не хотів залишати Витківського самого й йому не трудно було мотивувати, чому саме вони вдвох мусять іти в село.

— Коло церкви, як звичайно, розправа. Зупинимся там і викличемо місцеву владу Певно, старосту

Витківський знав і без цього, що в таких випадках треба робити, але підкреслено уважно погодився з політкомом. Моргуля не глянув на нього, але холодні очі бесідника нічого не виявляли й політком мимоволі махнув рукою. Витківський помітив цей рух і спитав, що він означає.

— То я думав про небезпеки, що на нас чекають тут, а потім махнув рукою на них.

— Небезпеками покищо не тхне... Будемо сподіватися, що все обійдеться гаразд...

„Присипляє увагу...“—подумав Моргуля і заступав твердіше.

В розправі нікого не було, крім глухого підсліпуватого сторожа, од якого нічого не можна було дізнатися. Одне він тільки й зрозумів, що прибулих треба провести до старости. З старим пішло двоє червоноармійців з наказом в разі потреби привести старосту силою, а коли його не знайдуть, то писаря чи когось іншого з адміністрації.

Вранішнє сонце висунулося з-за лісу й по хатах закурилися димки. Село просипалося, але на вулицях ніхто не з'являвся. Люди, видимо, були налякані приходом військового загону і можливими реквізиціями.

Витківський і Моргуля сиділи на ганкові, наказавши червоноармійцям пильнувати й зупиняти негайно кожного прохожого. Моргуля помітив, як Витківський немов ненароком одстібнув кобуру револьвера й сам помацав кобуру, що давно вже була відстібнута.

— Здається в селі ворога немає і нам нічого не загрожує,— промовив Моргуля, пильно стежачи за обличчям Витківського.

— Можливо немає, а можливо і є. Присипляти уваги в усякім разі не варт. Все може статися...

„Він щось знає... Він щось знає...“—стукало в мозкові політкома, а нервова дріж пойняла його тіло. Він не був боягуза, цей політком, але невідома небезпека гнітила його, як гнітить усіх

сміливих людей. Серце стислося, те серце, що Моргуля носив його спокійне і холодне в найжорстокіших боях...

Тимчасом повернулися червоноармійці й повідомили, що нікого не знайшли. Всі нібито кудись поїхали й вернуться нескоро.

— Брешуть вони, гади,— докінчив свою доповідь червоноармієць і додав:— шматка хліба не добули!

— Ну, політкоме, що робитимемо?

— А ви як гадаєте?

— Я так думаю, що треба негайно покликати решту людей од мосту і почати виганяти підводи. Більше нічого не лишається.

— Згода,— відказав Моргуля. Йому подобалася рішучість Витківського.

— Ви йдіть з одним червоноармійцем до мосту, а я почекаю на вас тут,— додав він.

Витківський негайно рушив од розправи, а Моргуля залишився сидіти на ганку.

„Здається, я помилявся... Треба кинути вже підозріння... Він ставиться серйозно до своїх обов'язків, як віддана людина“,— політком навіть усміхнувся сам собі, згадуючи свої підозріння, та раптом він скочив з місця і прислухався. З боку мосту лунали рушничні постріли різко й загрозливо. Наче хто гострою сокирою рубав мерзле дерево.

— Бійці, до зброї,— вигукнув політком і витяг свого пістоля.

Наказ був зайвий. Бійці вже скупчилися коло Моргулі, клацаючи затворами, і коли політком

рушив вулицею до мосту всі подалися за ним, тримаючи зброю напоготові.

Хоч Моргуля і зле розумівся на військовій тактиці, але зміркував, що в разі ворог одгонить од мосту резерв, то він із своїм десятком залишиться тут, не в силі перейти річку, що не замерзла як слід. Отже, сили їх будуть розірвані й шляхи відступу перетяті.

„А Витківський?“ — раптом промайнула політкомові думка й друга думка наздогнала першу, — „це він попередив, це він зрадив. Аджеж він не міг добутися мосту до стрілянини“

Раптом постріли коло мосту затихли й Моргуля зупинився. Бійці оточили його, насторожено озираячись. Чулися віддалені голоси, і політком подумав, що чи не свої наскочили і, взявши червоноармійців за бандитів, обстріляли їх, а тепер справа вияснилася.

Так часто -густо траплялося за заплутаної бойової ситуації в умовах маневрової війни. На душі стало легше, і Моргуля сховав свого пістоля до кобури.

— Щось, хлопці, трапилось. Чи не наші взяли нашу залогу коло мосту за ворога?

— Ой, щось не схоже... Чи не перебили наших там, коло мосту? — висловив тривожну думку один боєць.

Моргуля покрутив головою не то на знак згоди, не то одкидаючи таке жахливе припущення. Він був розгублений у своїх почуваннях і намірах і не знав, кудю далі правити свій шлях і до чого братися.

— Чотири обходьте міст з ліва, а чотири зо мною обходимуть справа. Підходити непомітно... Набоїв дарма не тратити.

Гурт поділився і кожна частина його сховалася за тином справа і зліва вулиці. Це було зроблено вчасно, бо з-за рогу вулиці показалася купка вершників, що проскакали коло схованих за тинами. Хто вони були ті вершники, трудно визначити, бо військовий одяг був однаковий у всіх, а відзнак ні на кашкетах, ні на одязі не було ніяких.

„Можливо й червоноармійці, що на всяк випадок зняли відзнаки, а можливо й бандити“,— подумав політком і дав знак чекати. Коли вершники вже завернули за ріг вулиці, Моргуля з хлопцями почав посуватися вздовж тину городами.

Вулиця тимчасом робила поворот, і Моргулі треба було перебігти на другий бік. Він наказав хлопцям посуватися за ним і перший перескочив тина. Та не встиг політком ступити й кроку, як з-за рогу вулиці пролунало кілька пострілів і Моргуля присів посеред дороги, відчувши різкий біль у нозі. Озирнувшись назад, він побачив червоноармійця, що повис на тину, підтятий, видимо, в ту мить, як хотів перелізти за політкомом.

„Все скінчено!“— промайнула думка й рішучість опанувала політкомом, рішучість відчаю, коли немає порятунку і навіть найбільший боягуза робиться героєм.

Затиснувши рану на нозі лівою рукою, а в правій тримаючи пістоля напоготові, політком пробіг до тину і зупинився, припавши до землі.

Крім забитого червоноармійця, нікого не було поблизу й тільки вигуки відчаю та смертельні зойки свідчили за останню дію трагедії, що відбувалася там, на леваді, на прозаїчних картопле-нищах та капустанищах.

„У них же немає набоїв!“ — промайнула думка в голові Моргулі, і жах за людей, що не в силі боронитися в хвилину смертельної небезпеки, боляче пройняв усю його істоту.

„Ворог знає, що в них немає набоїв, інакше не поводився б так нахабно!“

Кам'яна певність, що Витківський зрадив, не постала, а вибухла в душі Моргулі. Тепер політ-ком нічого більше не хотів, тільки б прострелити паскудну голову зрадника, розплескати його отруйний мозок, що замислював підступи, і під-тяти брехливого язика, що белькотав про вірність і відданість. З якою б насолодою по тому пустив би Моргуля собі останню кулю в лоба.

До криків на леваді нагло вплелосся кілька по-стрілів і знов голоси, немов хтось сперечався і палко доводив.

З затиснутим в руці пістолем політком сидів під тинном і відчував, як рука його прилипла до коліна й кров теплими струмками стікала в че-ревики.

Нарешті крики на леваді затихли і тепер тільки тиха говірка нагадувала за людей. Скоро швидка хода зачулася на дорозі й з-за рогу вулиці по-казалося з десяток озброєних людей.

„Шість куль у ворога, а сьома собі“ — прийняв

... показалася купка вершників, що проскакали коло
схованих за тинном...

останню ухвалу політком Моргуля і став чекати на ворога. От ворог вже близько й ще десять кроків ближче — і він почне стріляти просто в на-товп. Він удає себе забитим і лежить, прихилившись спиною до тину, нерухомо.

Серце вистукує кроки ворога і останні хвили життя, а рукою повільно підноситься вгору. От ворог вже на мушці й кулі одна по одній летять в нього...

Невідомо скільки разів стрелив політком, тільки раптом чорна пелена спала на його свідомість, рука повисла безсило, пістоль упав на землю і тіло політкома покрило його... Тільки на одну мить майнула перед очима Моргулі висока постать гевала та вишкірена в зловісному усміхові паща, і відбилася на його свідомості, як на фотоплатівці.

Потроху чорна пелена почала таяти і Моргуля відчув, що він прокидається од важкого сну. Обставини ні на крихту не нагадували вулиці й тину. Поперше, ніякої крові на нозі не було, хоч як не уважно він оглядав ногу, а кобура револьвера була застібнута. Моргуля, щоб переконатися в тому, що все те був тільки жахливий сон, вийняв пістоля й перевірів набої. Всі вони були цілі й в політкома вирвалося зідхання полегкості.

„І присниться же таке чортів'я!“ — подумав він радісно, і переконавшись, що червоноармійці ще сплять і командир Симеренко лежить коло нього, ухвалив перевірити варту. Чого доброго хлопці

могли заснути на варті, а це небезпечно в цьому незнайомому селі...

Вийшовши на подвір'я, Моргуля звернув увагу на світло в клуні, а наблизившись до плетеної стіни, почув притишену говірку.

„Хто б міг говорити в такий ранній час?“ — подумав він здивовано й обережно припав до плетеної стіни клуні. У щілину він почав вдивлятися в середину й від того, що він побачив там і почув, м'язи його стислися й неймовірне обурення і лють переповнили всю його істоту.

Розсіяне світло не то свічки, не то ліхтаря падало звідкілясь згори на дві людські постаті, що нахилилися одна до одної і, жваво жестикуюючи, розмовляли притишено.

Побачив політком, що Витківський розмовляє з тим само гевалом, що приснився йому допіру, і побачив навіть вишкірену пащеку його. Моргулі стало дивно, як то він міг побачити уві сні людину, що її ніколи в житті не бачив?

Гевал шкірив зуби, показуючи червоні ясна, як і над тином, і Моргуля подумав, що певно він бачив його до того, та тільки не звернув уваги. Не вірити ж справді у пророчі сни! Це йому, політкомові, не личить.

Але що вони говорять? Витківський тільки похитує головою на знак згоди, а гевал говорить, вишкіряючи зуби.

— Так ти думаєш, що політкома їхнього просто треба пристрелити? Ги - ги! Ми їх всіх пустимо в розход. Правильно, Витківський, говориш.

Моргуля помацав себе коло пояса, але переконавшись, що револьвера він з собою чомусь не взяв, слухав далі. Тепер говорив Витківський:

— Вони підозрівають мене й далі мені маскуватися не можна... Ми сьогодні ж мусимо накласти гору їхніх трупів, а зверху покладемо політкома...

Моргуля не міг далі триматися. Він шарпнувся до воріт клуні і з силою їх відчинив. Витківський кинувся до нього і схопив зубами за руку, а гевал реготався реготом ката. Гострий біль пронизав Моргулю і дійшов, здавалося, до самісінького серця. Моргуля шарпнувся і розплющив очі...

Воза трясло з боку на бік на мерзлій осінній дорозі й політком не одразу зрозумів, де він. Тільки згодом він побачив, що лежить на чийсь трупах, що в безладді накидані на воза, а навколо ні живої душі...

За кожного двигтіння воза рана в нозі пекла вогнем, обдавало холодом од лівого плеча й тіло тіпалося в трясцях.

Правою рукою помацав Моргуля ліве плече, і жах охопив його — плече було розтрощене.

„Це гевалі!“ — майнула думка й морок знову заслав йому свідомість.

Ще раз прокинувся Моргуля од свого смертельного сну й на цей раз побачив візника, що керував конем. Він ішов попереду воза і його трудно було помітити одразу. Парубок ішов з батіжком байдуже збиваючи бадилля край дороги, так, ніби він віз снопи з поля і був певен, що дорога рівна й нічого з снопами не трапиться. Коняка

Воза трясло з боку на бік на мерзлій осінній дорозі...

батьоро ступала лісовою дорогою, і політком зрозумів, що їхні трупи вивозять далі од села, щоб не мати в разі чого халепи. Моргуля намацав під собою чийсь голову й жах пройняв його. Непомітно він сповз назад і уместився на соломі в задку воза. Спереді лежало кілька забитих червоноармійців, що були покладені вниз обличчями. Моргуля не міг збагнути суті всього, що він бачив, та раптом в голові його прояснилося, жахи одійшли вбік і він тверезими очима подивився і на себе, і на справу.

„Безперечно, що його вважають трупом, і везуть, як от і тих нещасних, щоб викинути десь у лісі. Тверезі селяни не забувають, що до них можуть зайти й червоні й білі, і треба на всяк випадок замести сліди злочину, що за нього можна відплатити дорогою ціною.

Парубок почав відставати, наближаючись до воза, і політком удав з себе мертвого. Віз покотився по нерівній лісовій дорозі і, наскакуючи на коріння чи то пеньки, неймовірно шарпався з боку на бік, завдаючи пекельних болів Моргулі. Його терзала жага і по одному товчку він знепритомнів.

Свідомість повернулася Моргулі тоді, коли віз востаннє шарпнувся і зупинився. Політком з підвій поглянув навколо і побачив, що вони стали коло лісової сторожки і парубок ступив на скрипучий ганок. Перша думка була про втечу, але швидко вона зникла, бо Моргуля не то що втікати, а не міг ворухнути ногами. Вони були як паралізовані й не ворушилися.

Невдовзі на ганок вийшов знайомий Моргулі гевал, а за ним парубок — підводчик. З сіней показалося ще кілька постатів у різноманітному вбранні, і раптом за ними Моргуля побачив кашкета Витківського і ледве стримав себе, щоб не скочити.

„Так от воно! Виходить, всі підозріння мали підстави!“

Моргуля непомітно мацнув себе за те місце, де звичайно була кобура пістоля, але рука нічого не знайшла. Неймовірний жаль обгорнув політкома, жаль що він не може поквитатися з цілим зрадником. Він би віддав останні хвили життя за одну-однісіньку кулю!

— Там, за хатою,— махнув рукою гевал, і парубок догадливо захопився за віжки й віз покотився од ганку.

За хатою був льох, од якого залишилася тільки глибока яма, і парубок підкотив воза до неї. Моргуля відчув, як віз нахилився і він разом з трупами полетів у безодню...

Од сильного болю він зойкнув і це притягло увагу візника.

— Один ще живий! — вигукнув парубок, і тому над ямою розлігся постріл, і на Моргулю упала вся пільма світу, і засипала його свідомість чорним піском...

Та незабаром темрява ночі розсунулася і політком відчув, що він виходить з нічного лісу. Звідкільсь сіялося проміння, але він нічого не бачив, а тільки руки його намацували земляну стіну

й щось неприємне слизьке. Потроху у зливі світла з'явилася постать Витківського, що з розкритими обіймами насувалася на нього. Моргуля метнувся вбік, але навколо були невидимі земляні стіни, і він зрозумів, що Витківський іде до нього, щоб придушити і в такий спосіб позбутися свідка свого злочину.

„Юда!“ — хотів вигукнути політком, але язик задубів у роті й вуста зробилися кам'яні. Він зупинився нарешті, підпускаючи до себе зрадника, щоб здоровою рукою ударити його в паскудне обличчя...

Раптом небо роздерлося жахливими вибухами і земля затряслася од падіння чогось величезного й важкого. Моргуля побачив тепер Витківського, що упав на землю і з рота йому виростав довжелезний синій язик... Язик ріс неймовірно швидко й оповивав усе навколо — і дерева, і хмари... По тому все зникло й залишився віддалений дзвін і блакитне світло й сам Моргуля відчув, що він повис у повітрі й ні до чого не торкається...

„Певно, це смерть“ — пролинула спокійна думка, і політкомові стало якось затишно і тепло...

— ...Держись міцніше, — почув Моргуля незнайомий хрипкий голос і відчув себе на чийсь спині. Він здоровою рукою тримався за шию людини, що, видимо, не йшла, а повзла рачки.

Моргулі хотілося сказати слово, спитати, але він не міг видушити з себе звука, а язик, як кістяний, не ворухився в роті. Навколо було

темно й жодна цяточка світла не пробивала тої темряви.

„Яка жахна ніч!“— подумав Моргуля і міцніше схопився за шию свого визволителя. Сили його кудись відливалися і він відчував, що ще хвилина й він не зможе триматися. В рот йому хтось насипав жару й той жар висушував його тіло й мозок. Ой, і навіщо той визволитель несе його од смерти, коли смерть така тепла і затишна?

Але зрадник живий і він, Моргуля, мусить жити, щоб поквитатися з тим мерзотником. Він розплеще його паскудний мозок, розірве його панське тіло на клапті й кине скаженим собакам. Для цього мусить жити Моргуля що б то не було! Він мусить помститися Юді, що стільки часу зумів дурити й вище командування і його політкома, він мусить помститися й для того мусить жити!

Новий доплив сил відчув політком у своєму тілі й ще міцніше ухопився за шию свого визволителя. Але чому язик не ворухиться в роті й ніч така підозріло темна? Йому так хочеться спитати свого визволителя, хто він і не може. Але навіщо питати? Аджеж це, певно, Матюха, велетень Матюха, що гне підкови й показує різні штуки своєю силою. Тільки Матюха може нести людину, перетерпівши стільки.

Ніжне почуття до Матюхи наповнило всю його істоту. Та щось трапалося. Болі тисячами багнетів пронизали тіло політкома, в очах спалахнула райдуга й раптом погасла, а залишився тільки жар її що пік у саме серце. Нарешті й жар охолов,

Моргуля полетів у безвість. І з тієї безвісти почали долітати до вуха Моргулі плюскоти води, що охолоджували його голову й груди, і нарешті дбайлива рука піднесла жменю води до рота. Він не випив ту воду, а вдихнув її. Йому хотілося попрохати ще, та язик не вимовив бажаних слів, та вони й були даремні, бо друга жменя з водою наблизилася до рота, і третя, і четверта...

— Ху, так шию зламати можна... Чортова яма...— промовив той саме хрипкий голос.

Моргуля широко розкрив очі, але нічого не побачив. Чорна ніч стояла важким муром перед очима і, як не намагався він вдивлятися, ніч не виказувала навіть слабих контурів речей. Політком повернув голову вгору, але чорний мур ночі стояв і там.

„Що це? Невже осліп?“ — майнула жахлива думка й сили почали відпливати з політкового тіла. Свідомість скаламутилася і Моргуля тільки й міг відчувати, що кудись рушає, що хтось несе його на своєму хребті, але згодом і та свідомість його покинула і безсила рука упала, як перерізнана лінва...

Важкі маріння постали в закривавленому мозку Моргулі й картини мінливі й фантастичні одна по одній проходили в хорій уяві його. От бачить себе політком у штабі армії, бо це незвичайне помещкання, безперечно, не що інше, як штаб армії... Куди не кине оком політком звідусіль дивляться на нього радісні обличчя і всі вітають його, Моргулю, а командарм виходить на

середину залі і промовляє довго і врочисто. Політком не знає в обличчя командарма, але певен, що це саме й є командарм. Моргуля не чує слів, а тільки самий зміст. Немов якимись іншими шляхами, а не через слух, зміст командармових слів сприймає його свідомість, і він розуміє, що нарешті всі вороги подолані і знищені, а всі зрадники спіймані. І, ніби ілюстрація до слів командарма, проводять бандитів і шпиків, контррозвідників і змовців, злодіїв і шкідників, і між ними бачить Моргуля того гевала, а за гевалом постать Витківського. Моргуля певен, що за гевалом іде Витківський, але, придивившись, бачить, що то не Витківський, а якийсь низькочолий полковник, що на обличчі йому глибоким тавром відбилися і розпушта, і злодійство, і глупота, і боягузтво...

Радість перемоги над темними силами затуманюється і політком хоче вигукнути, що немає ще одного зрадника, і раптом бачить встромлені в себе очі командарма. І що пильніше дивиться на нього командарм, то знайоміші здаються йому очі. Де він їх бачив? — мучиться питанням Моргуля і раптом бачить, що командарм не хто інший, як Витківський, і відчуває, що життя його застигає в жилах, а холод смерти проходить у серце... З горла вилітає хрипкий вигук і він розкриває очі. Та як не розводить вії Моргуля, він нічого не бачить. Правою рукою він торкається очей, але ніч дивиться йому в незрячі очі, й болісний зойк виривається з його груди.

— Не ба - чу...

Це перше слово, що він промовив за останню добу, і це слово попри всій своїй жахливості відживило його, і він почув звуки життя навколо себе і людські голоси. Хтось кладе руку на його чоло, а друга рука мацає пульса.

— Живий.

— Де я? — питає Моргуля і чує відповідь:

— Лежіть спокійно і не говоріть. Ви у шпиталі. Вам потрібен абсолютний спокій.

„Лікар“ — думає політком і йому стає затишно й тепло. Сон обволікає всю його істоту. Біль в голові затамовується...

Для Моргулі потяглися темні дні й ночі. Йому нічого не розповідали й гостро забороняли говорити і рухатися. Навіть на запитання про сліпоту лікар нічого не сказав і тільки випадково до слуха його долетіли кимсь сказані слова „Бачитиме... це од рани в голові... контузило...“

Ці слова сповнили його радістю, хоч і не знав він напевно, що вони стосуються його.

Потроху політком при звичаївся впізнавати по голосу лікаря та доглядачів.

Одного ранку він побачив світло. Воно було невиразне і мінливе, а до вечора він почав вловлювати контури.

— Завтра ви ще краще бачитиме, — сказав лікар, коли Моргуля похвалився йому.

На ранок другого дня він, справді, побачив речі й людей, але були вони немов у тумані. Лікар наказав не втомлюватись і не зловживати очима.

Тепер з ним потроху почали розмовляти й де-

зволяли йому говорити. Сестра, що доглядала його, перебинтовуючи ногу, розповіла, що його в дуже тяжкому стані вони взяли од червоноармійського загону, що загін хотів здати їм двох ранених, та їхній шпиталь був надміру перевантажений і вони згодилися взяти тільки його.

— А той другий? Куди ж діли того?

— Його забрав летючий шпиталь вашої дивізії...

Більше нічого не довідався Моргуля.

Очі його потроху почали бачити, а рани загоюватися. Він вже міг без сторонньої допомоги переходити кімнату шпиталю.

Потяглися нудні дні видужання. Рана в носі остаточно загоїлася, потрощане ж бандитським прикладом плече, хоч і загоїлося, та рука не володіла, як раніше.

— Куля потрощила вам черепну кістку, але найбільшу шкоду заподіяла не раною, а контузіїю... Я, признатися, боявся, що ви на все життя будете сліпим,— сказав лікар, коли Моргуля прощався з шпиталем.

Швидше до свого загону! Він ще може працювати. І першим ділом розшукати героїчного Матюху, що витяг його з тієї жахливої ями в лісі. Та минуло немало часу, доки Моргуля знайшов свій загін, що переформовувався на полк, і першого, кого зустрів політком, був командир полку Симеренко.

Рубець через чоло та важка хвороба дуже змінили Моргулю, і командир не впізнав його одразу, а впізнавши зробив те, чого ніколи не робив — стис його в обіймах.

— Ми вже думали, що ти помер. Лікар принаймні, приймаючи тебе того жахливого ранку, так і сказав: „Помре“.

Од хвилювання Моргуля не міг говорити, і тільки, коли вони прийшли до штабу, що містився поблизу, він спитав:

— А Матюха живий?

— Матюха загинув... Тільки ви вдвох і урятувалися...

До штабного помешкання увійшло кілька червоноармійців привітати свого старого політкома, а з ними кульгава людина з чорною пов'язкою на оці.

— А от і другий!— радісно промовив Симе-ренко і простяг руку кульгавому.

Моргуля не впізнав цієї людини, і тільки коли той заговорив схопився з місця і широкими очима дивився на чорну пов'язку.

— То... ив... мене... тоді... несли...— тремтячим голосом промовив Моргуля і, знесилений, сів на лаву.

— Так, я... Мене теж кинули у ту яму тільки раніше...— Витківський наблизився до Моргулі і піймав його безсилу од хвилювання руку.

— Нас захопили живцем, роздягли і коло ями розстріляли... Мене, як бачите, невдало... Я бачив, як вас скидали...

Моргуля підвівся і здоровою рукою притис до себе Витківського.

КАНОНІР ДУШТА

В ті дні, як гарматні дула червоніли од надмірної стрілянини, а мокра глина й повсть, що нею обкладали розпечну сталь, висихали, як на полум'ї, канонір Душта переживав нечувано гостру тривогу.

З кожним пудом сталі, викинутої туди, за синій ліс, тривога його росла, як гора, заливала туманне повітря Мазурських боліт і блукала голодним вовком навколо 2 - ої батареї темними ночами листопада.

Знесилені за день салдати справляли свої нескладні обов'язки, нудьгуючи вигукували команду офіцери, і Душта разом з усіма виконував ту команду, повертаючи правило гармати. Правило гармати було, як казали на батареї, „присягою“ Душти, бо більш він нічого робити не вмів, а може зумів би, та не зрозумілі йому були слова чужої мови, а той десяток понять, що засвоїв він їх, не давали змоги проникнути в неглибокі глибини салдатського знання гарматної умілості.

Та коли не знанням, то своїми дужими м'язами

придався Душта в машині війні. Щоб втекти од тривоги і забутись, він надмірно працював, виривав з багнища хобота гармати без сторонньої допомоги, обливався потом і мовчав.

Канонір Душта „ворога“ уявляв туманно й невиразно. Тільки раз побачив він тих ворогів у штабі й дуже здивувався, бо палили вони цигарки й плювалися через губу, як із вичайні люди, а кандьор сьорбали не згірше товаришів з 2 - ої батареї.

Не розумів Душта, з якої причини вони, оті люди, воюють Росію і чому він, Душта, мусить ту невідому Росію захищати, повертаючи правило.

Душта був гегаус з Басарабії, а що то за нація така гегауси, на батареї ніхто не знав. Говорив він по - турецьки, але так, що турок, покликаний розпитати його, лише наполовину зрозумів його балачку.

І року не прослужив Душта в батареї за мирних часів, як почалася війна.

І ще тоді як вантажили батарею в ешелон на глухій станції коло полігону, в Душти родилася тривога й він сказав товаришам, чудно перекручуючи слова:

— Уб'ють мене... там...

— Що, Душто, боїшся? В динце стукає? — сміючись, запитували товариші, одганяючи сміхом свої невеселі думки...

День був святочний і на станції вешталосся багато люду. Дівчата й жінки вдивлялися в салдат, немов загадуючи, чи повернуться вони, чи ні. А салдати удавали з себе героїв. Якось надто

збивали набакир кашкети, випинали груди та впевнено й чітко брязкали острогами. Один Душта ходив, пригнічений своїми думками, і ні на кого не звертав уваги.

— Чого носа похнюпив, турок? Підтягни штани, це тобі не мамалигу їсти! — випробовував свої логепи фельдфебель Сидорчук.

Душта, як автомат, прикладав руку до козирка, а ліву руку якимось неприродно витягував „по швам“.

Чужинцем почував себе Душта, і не міг захопитись загальними настроями. Одно він відчував якимсь підсвідомим звірячим передчуттям, яскраво й виразно, це те, що його на війні уб'ють...

Тільки тоді, як і шапки, занадто збиті набакир, і неприродно випнуті „по-геройськи“ груди зайняли своє природне становище після першого ж бою, а остроги не видзенькували, обліплені багном Мазурських боліт, Душта відчув, що всі ці салдати стали ніби ближчі йому й рідніші...

І тепер, після напруженого бойового дня, як затихало булькання пострілів у казані війни, з Душтиної тривоги ніхто не сміявся.

— А мене уб'ють... сьогодні не вбили, так завтра...

Мовчали салдати, думаючи свої думи.

От вже п'ять день, як жерла гармат щодня парували під вогкою глиною та повстю, як загнані коні, а жоден ворожий постріл не потурбував 2-ої батареї.

— Щасливо вибрали позицію, от коли б туман

не розвіявся та не полетіли б ворожі аеропляни,— казали на батареї.

І те, чого боялися, прийшло на сьомий день вранці. Сонце виплигло з-за лісу, велике й червоне, і туман, загнаний в лощини, таяв під зором кривавого світила. І, як сонце піднеслося над лісом, з заходу зашуміли ворожі аеропляни.

По землянках! — почувлася команда.

Аероплян випустив над батареєю блискучу стьожку й незабаром ворожий набій пронизав над батареєю прозоре повітря.

— Переліт, — з полегкістю вирвалося з десятків грудей.

Почалося намацування батареї, аж доки під влучним пострілом не „лягла“ сьома гармата. На одному колесі стриміла вона шкереберть, а літак, не довго повертівшись, полетів собі далі.

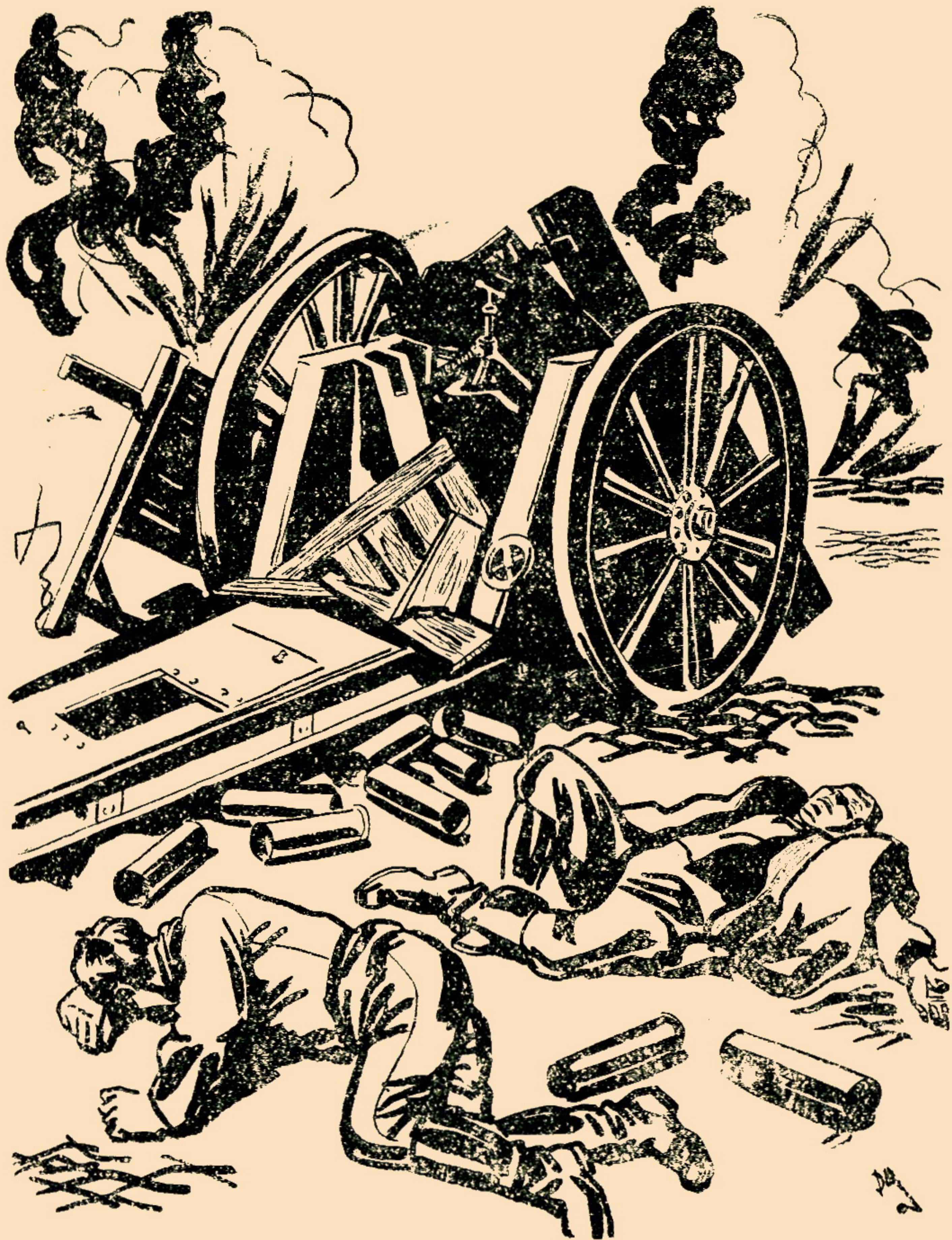
Тепер вже поодинокі постріли обернулися на сотні. Важкі набої місили мокрий глей, трошили гарматні колеса та тендітні прилади на гарматах.

— Ну, тепер, вже уб'ють! — прошепотів Душта сухими губами, забившись у куток землянки.

Бліндаж поруч розчавило важким набоем, як яєчну шкаралупу, і звідти вирвався приглушений зойк.

Душта, блідий, з шкляними очима, сидів у кутку землянки й чекав на свою смерть. Та вона не йшла, ця вередлива пані. Стільки роботи, хіба догодиш кожному?

І коли не знать, чого з офіцерської землянки вискочив грубий капітан і набій розчавив йому

аж доки під влучним пострілом не „лягла“ сьома гармата . . .

голову, як часничину в салатовці, Душта позаздрив капітанові. До нього не йшла смерть, та смерть ще все одно прийде...

Друга батарея не відповідала на ворожі постріли. Три гармати було підбито, а решта очікувала на такий саме кінець.

Тільки вночі припинилася стрілянина важкими набоями. Раз - по - раз вибухали поодинокі шрапнелі над батареєю — то полювали на тих, що будуть рятувати підбиті гармати.

Батарею пересунули на нову позицію і почали копати бліндажі.

Зоряної ночі сновигали заклопотано людські тіні, гупали лопати в промерзлу землю і де - не - де в ямах спалахували цигарки — палити на батареї було невільно.

Душта працював разом з усіма. Він, як завше, надуживав своїми силами, щоб забутись, і, вкрай стоми шись, заснути...

З вечора повітря було прозоре, як диямант, та ближче до півночі з боліт поповзли волохаті тумани й затулили зорі.

Люди, стомлені працею і переживаннями дня, не розмовляли й чути було тільки хекання, як викидали землю, та інколи повний відчаю й розпуки матюк... То комусь допекли нерадісні думки й він арапником лайки одгонить їх.

— Чули, хлопці? Завтра німці отрутними набоями стрілятимуть. З штабу переказували... од полонених дізнались... — пошепки повідав нерадісні вісті батарейний телефоніст.

— Без маски—смерть... Наранок маски привезуть.

В темряві затихло гупання лопат та хекання. Насторожено слухали телефоніста й ніхто не промовив ні слова. Тільки чути було, як хтось виліз із ями й обрушив землю на тих, що стояли внизу.

— Який там чорт лазить?

— Та то Душта...

Душта постояв з хвилину, помацав себе за ретязьок і нечутно подався в туман... Самотньо лишилася його лопата, заткнута в землю коло ями.

— А де ж Душту чорти взяли? — згадали про нього товариші, як бліндажа було вже викопано.

Душта на батарею більше не повернувся. Тільки як розвиднилось побачили його за батареєю

Він висів на сухому одинокому дереві, витягнувши руки „по швам“ немов перед фельдфебелем, а руда голова його без кашкета скривилася набік і безсило звисла.

Після цілої ночі важкої роботи довелося копати яму Душті, а закидавши мерзлим грудням задубіле тіло його люди мовчки пішли на батарею.

— Хоч би батьків сповістити... — сказав один.

— А хіба в нього й батьки є?—здивувався другий.

Чи були у Душти батьки та близькі ніхто на батареї не знав.

Тільки через місяць командир батареї підписав, не читаючи, наказа по батареї, складеного заднім числом. В одному з пактів його значилося:

„Каноніра Душту, що повісився вночі з 16 на 17 ц. м. виключити з усіх видів „довольствія“ і з списків батареї з 16-го ц. м.“

РЕДУТ ч. 16

Ніч пройшла тихо, але тиші ніхто не вірить.

Як вдивляються люди в білу пелену ранкового морозного туману — в очах жевріє затаєна тривога.

Сьогодні перший ранок за останні два місяці, коли людей побудив батарейний вартовий. Впродовж двох місяців обов'язки вартового справляли бризанти та шрапнелі в супроводі рушничних та кулеметних пострілів.

Хрускає під ногами тоненький льодок у вчорашніх калюжах. Збита кінськими копитами та чобітьми трава біліє інеем, іней на гарматній сталі, пофарбованій на зелений колір, і на башлику вартового. Горб перед батареєю побілів і повільно зливається з туманом.

Хто замерз за ніч, той витанцьовує „дрібушечки“, накинувши на плечі кінську попону, а той, кому попусти не вистачило, глузує:

— Ти, Сеня, сіна у матню напхай — тепліше буде!

Це Чайка, телефоніст, глузує із свого приятеля, Семена Голубенка.

— На, курво, й ти погрійся! — кидає Семен попону Чайці й через хвилю кепкує над „баб'ячою кісткою“ під „кобилячою спідницею“.

З приводу тиші на батареї склалося дві версії. Одна — що німці відступили в напрямку Маркграбово - Лик, друга — що німці готують наступ і хочуть приспати нашу увагу.

Батарейна маса симпатизувала більше першій версії, бо вона давала кілька безпечних днів походу. Прихильником другої, між іншим, що жадали військових відзнак, був Лейба Лубенський, батарейний спостерігач.

Лубенський, худорлявий парубійко з типово - семітським обличчям, до війни кінчив комерційну школу, войовничим запалом не відзначався, але прагнув заслужити „Георгія“, який мусів розтопити лід в серцях охоронителів „процентної норми“, як подаватиме Лейба до університету

Чайка симпатизував першій версії, але на ситуацію реагував по - своєму. Лежачи у вонючій телефонній землянці і смакуючи „телячу ніжку“, він стиха говорив Семенові:

— Ухойдокає мене капітан, як постоїмо ще на цих позиціях ...

— Постоев ?

— А то ж ...

— Ати, Ваня, не дери носа, підлабузься до нього ...

— Іди ти в ... „Підлабузься“! — передражнив Чайка Семена.

Семен Голубенко й Чайка великі приятелі, але вдачею вони були різні люди.

На кремезній фігурі Голубенка лежало тавро важкої хліборобської праці, а на широкому обличчі та в карих очах за монгольськими вилицями застигла лагідність та покора тільної корови.

Природа обмежилася сокирою, створюючи його, а щоб зменшити тертя вугластого Семенового тіла в людському оточенні, вона налила йому в жили замість крові каламутного олеонафту — чудового змазочного масла, що зменшує всяке тертя.

З іншої глини було зроблено Чайку. На голову вищий за Семена, стрункий, блондин, з карими очима, він вражав своєю зовнішністю. Щось вишукане й разом з тим дике було в його постаті та в обличчі.

За грубим, майже брутальним поведженням, що виховала в Семенові військова казарма, почувалася якась м'якість та материнська ласка до Чайки.

— Ну, не сердься, я ж знаю, що ти гордовитий пан! — І Семен поліз назовні.

Чайка сердито плюнув на стіну землянки й замислився.

На другому році своєї служби, ще за мирного часу, Чайка дістав фоєрверка, але по весні, як ішла батарея походом у лагері, трапилася подія, про яку він нікому не розповідав, але в наслідок якої стратив свої нашивки і попав у немилість командира.

Разом з батареєю в лагері тоді поїхав і начальник дивізії, генерал Оганов, із своєю молододою дружиною Ліпочкою, як її називали позаочі однаково й офіцери й салдати.

Оганов швидко лишив батарею й поїхав до лагерью залізницею. Старечі кістки не терпіли похідної тряски. Генеральшине шатро з того часу почало крити від людського ока те, чого не могло вкрити од сторонніх ушей.

Молоді підпоручники щасливо конкурували з пристаркуватим голомозим Постоевим, і капітан на одній стоянці рішив створити умови, в яких можна було б вжити енергійніших кроків, ніж ті, що дозволяли тонкі поли походного шатра.

Він запропонував генеральші прогулянку верхи, та Ліпочка несподівано поставила умовою, щоб їхав ординарцем не хто інший, як Чайка.

Постоев погодився, але невиразне підозріння заворушилось у нього. Це підозріння набрало цілковитої виразности, коли од'їхавши верстов зо три від лагерью, генеральша томно промовила:

— Мені набридло бути між людьми! Ви, капітане, не гнівайтесь, коли, я вас попрошу лишити мене одну. Я хочу посидіти над прозорим ручаєм он у тому лісі і про когось помріяти.

Вона подивилася на Постоева так, щоб у нього не лишилося жодних сумнівів, що мріятиме вона про нього.

Після цього вона наказала Чайці їхати за собою.

— Подержиш коні на узліссі...

Капітан погодився, але в середині у нього клокотіло. Він ніби поїхав на батарею, але через якийсь час опинився в лісі коло ручаю, де близьенько одне до одного сиділи Ліпочка й Чайка,

а зім'ята амазонка генеральші могла стати причиною неприємних для неї пльоток...

— Бравого ви собі ординарця вишукали! — саркастично промовив капітан і пішов геть.

На тому саме тижні Чайку „розжалували“ в каноніри з призначенням на важку й брудну роботу, а Ліпочка несподівано заскучала за своїм генералом і поїхала до лагерів залізницею.

Про цю подію ніхто на батареї, крім Постоева та Чайки, не знав. Постоев мовчав, бо боявся зашкодити собі „по службі“, а Чайка — під загрозою Постоева.

„У гроб загнати хоче“, думав Чайка, коли зумер польового телефону настирливо задзирчав. Він схопив трубку:

— Слухаю ваше високоблагородь! В цю хвилю, ваш - високоблагородь! — І, висунувшись назовні з отвору землянки, Чайка гукнув:

— Се - ме - не! Попрохай поручника Іванова! Капітан із штабу дзвонить!

Поручник Іванов присів на сходах у землянку і взяв трубку телефону:

— Слухаю... Прорив на Сувалки? Неймовірно Контр - атаками... Святе діло! Чудово... Звичайно, редут ч. 16 треба ув'язати... Так, так... Зараз дам розпорядження. Слухаю...

Поручник передав трубку Чайці:

— Ти, Чайко, збирайся до редуту ч. 16. З тобою піде Лубенський спостерігачем, а Голубенко другим телефоністом. Візьми запасні мотки дроту, щоб з вечора зв'язок вже був. Розумієш?..

Він запропонував генеральші прогулянку верхи

— Так точно, ваш - бродь!..

— Лубенський хай візьме стару цейсівську трубу як розіб'ють, не жаль буде...

— Слухаю...

Як пішов поручник, до землянки заліз Голубенко, що чув усю розмову. Він мовчки сів проти Чайки й колупав пальцями діряву халяву.

Редут ч. 16 був місцем, до якого люди йшли переконані, що назад їм не вертатися. Впродовж двох місяців невпинних боїв шістнадцятий редут проглинув не одну тисячу людей у сірих шинелях. Тяжкі рани, що давали змогу попасти в шпиталь, вважалися за щасливий вихід з редуту.

— Ну, Сеня, пиши батькам листи, а мені, матері його чорт, і писати нікому! — махнув рукою Чайка й замовк. У напівтьмі землянки Семенові здалося, що в голосі товариша бриніли сльози, але то, певно, тільки здалося — не міг Чайка Іван плакати...

З сімнадцяти років він блукає по світу „без роду й племені“, бо батько його — сільський дяк — вигнав Ваню з дому з чималою порцією батьківських прокльонів, як приїхав той, виключений „з вовчим білетом“ із бурси. П'ять років самотійного життя загартували Чайку, а важкі чували Одеського порту стерли сліди його походження та бурсацької науки.

— Що я тобі скажу, Ваня, — підсунувся Голубенко ближче й заговорив пошепки: — тікаймо до німців... у полон... бо в редуті все одно вб'ють...

— Тікай, коли хочеш, а я лишусь...

Голубенкові увірвався голос:

— Коли ти ні, то й я ні...

— Чого ні? Дурний, тікай. У тебе ж жінка, діти... Мене уб'ють — ніхто не пожалкує, а не уб'ють — капітанські діти сиротами будуть...

— Чого капітанські? — не зрозумів Семен.

— Підстрелю його, курву! — І зуби Чайці закрипили.

— Що ти, Ваню? — з жахом у голосі вигукнув Семен і схопив Чайку за руку, а той одіпхнув його од себе й поліз із землянки.

У „передках“ Чайка збирав телефонний дріт, старанно перевіряв його, намотуючи на мотки, а Лубенський чистив стару цейсівську трубу.

— Ну, на чорта ми воюємо? — говорив Чайка, як рушили вони на батарею. — Ну, німці нас захоплять. Ну, й чорт з ними! Хіба, приміром, мені не все одно, чиї чували таскати? А ти, Лейбо, жид і будеш жидом і в німців, і в Росії... І шана тобі, як сіркові в ярмарок...

Лубенський напружено думав.

— Ні, заслужу „Георгія“ — до університету приймуть, — промовив він з переконанням.

— Ех, ти!

На батареї пристав до них Голубенко й вони разом рушили до лінії шанців.

Непривітно прийняла їх чорна паша редуту.

— Артилеристи?

— Так...

— Ваш бліндаж праворуч...

Чайка, Лубенський і Голубенко розташовувалися на новому місці.

Редут ч. 16 сполучав дві лінії шанців, що сходилися під гострим кутком, випинаючися наперед до німецьких позицій. З редуту можна було оборонити лінії шанців од ворожих наступів, бо поле спереді та з боків було відкрите для кулеметного та рушничного обстрілу. Вороже командування добре розуміло вагу редуту в справі оборони. Й тому вся артилерія добре пристрілялася до цієї круглої земляної фортеці з глибокими бліндажованими сховищами.

Не одну тисячу столітніх сосен зрубано й закопано в землю, щоб захистити людське життя од потоків заліза й олива. Але це не дуже допомагало. Щодня були забиті, знівечені та засипані землею, здавалося б, у безпечних сховищах.

Увечері телефонний зв'язок з батареєю було налагоджено. Лубенський, примоцувавши свою трубу на передньому виступові, прийшов до землянки, де Семен і Чайка сьорбали з котелків каламутний чай.

Чайка повідав батареї новини, що почув телефоном. Привезли теплі сорочки та валянки, завтра пшоняну кашу варитимуть на батареї, бо сочевиці немає...

Десь далеко на правому фланзі строчив кулемет і захлинався невимовною люттю, а зимова туманна темрява по вінці наповнила чорну миску редуту й приглушила згуки.

Чайка думав про свою помсту, про те, що капітан Постоев сидить зараз у теплій халупі, переконаний, що Чайка з редуту не повернеться.

Лють закипіла у серці Чайки і, щоб заглушити її, він розмовляв з товаришами про звичайні буденні речі.

— Ну, Семене, що там твоя Параска пише?

— Та все про злидні!.. Корова подохла, а коня забрала комісія. Десь тепер і мій Чалий воює

— Треба воювати,— сказав Лубенський і з почуттям справленого обов'язку замовк.

— Та тобі треба. Ти прав собі добуваєш Добудеш, в обидві руки! — саркастично засміявся Чайка й розмова увірвалася.

Поруч у бліндажі за рубленою стіною бубонів голос, роблячи довгі павзи:

— Блажен муж, іже не ідет... — Не сволодять Марфутке, не сволодять!.. — іже не ідет на совет нечестівих і на путі... — Пойду, грить, поляжу, да й помьорла... — і на путі праведних... — А штоп ти сдохла, акаянная!..

Це Михеїч молиться й лається,— промовив Семен, що вже встиг зазнайомитися з сусідами.

Йому ніхто не відповів, але кожен подумав про бороданя Михеїча, уральського старовіра селянина.

Михеїч довго ще вчитував слова псалтиря, мішаючи незрозумілі йому слова псалмів і вголос висловлені думки.

Десь далеко на Уралі кинув бородань своє господарство, з яким зрісся своєю істотою, і зараз турбує його господарчими турботами згадка про далеке село, де Марфутка лишилася на господарстві, певно, дочка або невістка, і не зволодає з ним.

— А я, хлопці, в атаку з піхотою піду, хреста зароблю!— висловив уголос свою думку Лейба.

— Заробиш... дерев'яного...— відповів Чайка.

Пізнього зимового ранку, як на світ позначалося, порушив спокій гарматний вибух. Горохом розсипалася крихка тиша по замерзлій річці та в очеретах боліт і більмастий день не в силі був позбирати того гороху

Навколо редуту й над редутом гриміла стихія олива та сталі, шматуючи землю. Біла земля вкривалася чорними плямами, а повітря наситилося пороховими пахощами.

Люди сховались у бліндажі й палахливо тулилися до купи. Тільки дозірці стежили за полем перед редутом та Лубенський, справляючи свої обов'язки спостерігача, направляв трубу в бік ворожих позицій.

Раптом вибухи стихли. Люди поставили новий кулемет замість розтрощеного ворожим набоем та однесли в запільну частину редуту двох забитих дозірців.

Бородань висунув голову з бліндажу, перехристився широким хрестом.

— Акаяній!..— І, не покладаючися на тишу, знову сховався у бліндаж, розмовляючи сам із собою:

— Атєчество!.. Єжелі ти царь— іді с намі кров пролівать!.. Міне атєчество, а тібе? а тібе, спрашіваяю, што?.. куріцин пуп?..

Це Михеїч насамоті допитував царя в години чорного розпачу та звірячого жаху. Як же ж наставало заспокоєння, прокидалися в ньому ві-

кові забобони, заглушені жахом, і охав тоді Михеїч, і прохав у старого бога, певно такого ж бородатого, як і він, прощення гріхів.

Батарея пристрелювалася. Лубенський передавав до телефонної землянки:

— Переліт! Правіше!.. — Ноль — ноль — два!..

— Питає командир, по чому стріляємо, — кричав Лубенському Семен.

— Кулеметні щити!

Тепер стихія вибухів перекинулася на той бік, де німецькі Лейби, Чайки, Михеїчі та Семени очікували на свою пайку заліза чи олива.

В редуті люди повиходили із сховищ і весело дивилися через амбразури в бік „ворога“

— Молодця антилеристи! — вигукував експансивний молодий салдат.

— Молодця, коли нас не б'ють, — розважливо промовив старший.

— Буває, — бовкнув хтось.

Раптом у повітрі зашуміло, як од тисячі крил. Люди кинулися до бліндажів, але набої випередили.

Олив'яний дощ шрапнелі, гряд крихкої криці бризантів, вулькани великокаліберних гранат скупчилися коло редуту, в редуті і понад редутом.

Не встигла ще впасти підкинута вгору земля, як знову рев і ляскіт...

Працювала фаланга.

З моря реву і гримання виривалися тоненькі струмочки людських стогонів. Пошматовані люди з одірваними руками й ногами, з розпоротими жи-

вотами благали допомоги або смерти. Ніхто не допомагав, лише залізо щедро дарувало смерть.

Ті, що сховалися в бліндажі, були придушені обвалами й нелюдський стогін чувся з-під землі.

У щасливому куточку у бліндажі Чайки й Семена чоловік сім очікувало на смерть. Чайка сидів на апараті, що давно вже не працював, бо дроти всі було перебито набоями. Втягнувши голову у плечі, прихилившись до Чайки, сидів Семен. В найдальший куток забився Михеїч.

— Господі Ісусе! Господі Ісусе!.. — вигукував він і божевільними очима дивився на отвір бліндажу.

Як же гарматний рев дійшов свого апогею, бородань - уралець, забувши свій старовірський звичай, що не дозволяв лаятися „чорним словом“, вигукнув:

— Братці!.. Царіца небесная!.. А мати твою... в царей і царенят!..

— Правильно! „А то царіца небесная!“ — передражнив Чайка Михеїча.

Новий скажений вибух заглушив слова. Перед самісіньким отвором бліндажу вибухнув набій і два молодих салдата, що сиділи ближче до отвору, посунулися вниз на живих людей. Михеїч схопився за плече і зблід.

Теплими трупами наполовину затулили отвір, а ранене плече Михеїча сусіда зав'язував брудною ганчіркою.

Надвечір стрілянина почала вщухати. А як засутеніло — все змовкло.

Перед самісіньким отвором бліндажу вибухнув набій...

Полуда

Німці, видимо, одклали свій наступ.

Туман вставав знову над болотом та річкою й обволікав вечірні силуети.

Перший вийшов з бліндажу Чайка. Наступаючи на трупи, присипані землею, ковзаючись у кривавих калюжах, пішов він до того місця, де мав свій пункт спостереження Лейба Лубенський.

У сутінку вечора чулися стогони людей, що конали, та глухі голоси з - під землі.

Чайка шукав Лейбу і, нарешті, знайшов. Цей-сівська труба, яку „не жаль, коли й розіб'ють“, цілісінька стриміла над брусвертом, а коло неї, підігнувши коліна до підборіддя, заплутавши пальці у власних кишках, лежав захопнувши Лейба. Шкляні очі, запорошені землею, дивилися кудись убік.

— От тобі й хрест,— пошепки промовив Чайка й пішов до бліндажу.

— Убито Лейбу,— сповістив він Семенові.

Команда санітарів забирала ранених та одкопувала завалених землею. Михеїч, ідучи з редуту востаннє, з неймовірною огидою поглянув на чорну пащу.

— Будь ти проклят!..

Свіжі салдати зміни, з жахом телят у кошарі різниці, збивались у купки й шептались.

Чайка послав Семена ладнати дріт до батареї, а сам лаштував апарата.

Як було полагоджено телефонний зв'язок, Голубенко подзвонив до редуту:

— Наказано нам удвох тримати пункт спостереження. Зараз іду до тебе...

Через півгодини Семен розповідав Чайці віч на-віч, сидячи в телефонному бліндажі:

— Капітан сердиться. Каже: сволочі, спостережень підчас бою не передавали, зв'язку не підтримали...

— Шкодує, що мене не вбито? Нехай тепер сам держиться...

Дні проходили за днями, а на фронті настала відносна тиша. Ні Чайку, ні Голубенка не змінили, як то завжди робилося після важких боїв, а Чайка довгими ночами, гартуючи помсту, очікував на зміну.

Але капітан Постоев, зневірившись, певно, у можливості здихатися Чайки, вирішив спровокувати його на дисциплінарний злочин. Одного вечора передали Чайці з батареї, що командир призначив його за свого денщика. Такого знущання не сподівався Чайка і, як божевільний, метався по редутові, а, йдучи на батарею, сказав Семенові:

— Ну хай, курва, запам'ятає. Тепер вже йому амба!

Голубенко, що увесь час мовчав, підсунувся до Чайки ближче й прошепотів:

— Ти, Ваню, тільки так, щоб ніхто не знав... Тихенько... А як що — до німців тікай і я з тобою...

Чайка махнув рукою й пішов.

Капітан не спровокував Чайку на дисциплінарний злочин. Хоч як був збентежений Чайка, а, стаючи до нових обов'язків, не протестував, ретельно „козиряв“ капітанові, а той підозріло, з затаєним здивованням дивився на нього...

На третій день після нового призначення Чайчиного на батареї заговорили про наступ. Батарея мала пробивати колючий дріт супротивника для переходу піхоти. Пристрелюватися по дротові пішов сам капітан Постоев і от вже зрана передає Голубенко з редути ч. 16 капітанову команду на батарею.

А Чайка готувався. Він твердо вирішив далі не одкладати своєї помсти.

Старанно почистив ногана, перерахував кулі в барабані й поклав револьвера у кишеню „насилом“. В землянці, де Чайка спав з іншими „халуями“, лишилася кобура із шнуром, якого ніби було причеплено до револьвера.

Плян був такий: над вечір, як покличуть капітана обідати на батарею, а про це Чайка сам передає телефоністам, вийде він назустріч Постоеву й у тому місці, де перед редутом ч. 16 у балці поплуталася ліщина, він застрелить капітана.

Нетерпляче Чайка чекав вечора, а як, нарешті, передали капітанові, що його очікує обід, вийшов з батареї, тримаючи в кишені спітнілою рукою револьвера.

Чайка сходяв у лощину, од нервового напруження зціпивши зуби. На фронті лунали поодинокі вибухи.

Дійшовши до низу лощини, він зупинився. Вгорі, з боку редути, з'явився силует людини.

„Він!“ — подумав Чайка й витяг револьвера з кишені.

Чоловік не йшов, а біг по схиліві гори і, коли

він наблизився, Чайка впізнав Семена. Він був без шапки, з чола стікала чорна смужка крові, а правою рукою тримався за голову.

— Що таке, Сеня?

— Поранено! — промовив тремтячим голосом Голубенко й одвів од голови закривавлену руку.

— А капітан? — з напруженою тривогою запитав Чайка. Рука до болю тиснула револьвера.

— Капітанові... голову одірвано! — І Семен побіг далі на батарею.

Чайка скам'янів. Револьвер випав з руки. Ні думок, ні чуття. Тільки якась невимовна порожнеча.

І раптом відкілясь з глибини піднявся шквал скаженої люті, що вилилася в дивовижній лайці, в якій редут ч. 16 було сплутано і з богом, і з матір'ю, і з гробовою дошкою, і з вірою, і з кров'ю... А як останні слова затихли у пустельній лощині, Чайка безсило сів на землю край стежки, що вела до редуту ч. 16, і гірко, по-дитячому заплакав...

ЗМІСТ

	Стор.
Полуда	3
Канонір Душта	45
Редут ч. 16	52

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

**ПОШТОВІ ВІДДІЛИ ДЕРЖВИДАВУ
НАДСИЛАЮТЬ НАКЛАДНОЮ ПЛАТОЮ**

КОЖНУ КНИЖКУ

**ЯК ВЛАСНОГО, ТАК І ВСІХ ВИДАВНИЦТВ СРСР
ПЕРЕСИЛКА Й ПАКУВАННЯ НА ВСІ
ЗАМОВЛЕННЯ КОШТОМ ДЕРЖВИДАВУ**

**КОЛИ ЗАМОВЛЕННЯ БІЛЬШЕ, НІЖ НА 1 КРБ.,
: І НАПЕРЕД ОПЛАЧУЄТЬСЯ ГОТІВКОЮ**

Замовлення надсилати на такі адреси:

**Харків, вул. 1 Травня, № 17. Поштовий відділ ДВУ
Київ, вул. К. Маркса, № 2. Поштовий відділ ДВУ
Одеса, вул. Ляссаля, № 33. (Пасаж). Поштов. відділ ДВУ
Дніпропетровське, пр. К. Маркса, 49. Поштовий
відділ ДВУ**

**БІБЛІОГРАФІЧНО - КОНСУЛЬТАЦІЙНЕ
БЮРО ДАЄ ВСЯКІ ПОРАДИ
З КНИЖКОВОЇ СПРАВИ**

**ЯКІ КНИЖКИ, З ЯКИХ ПИТАНЬ ПРИДБАТИ, ПРО
ЦІНИ, ЗМІСТ, РЕЦЕНЗІЇ ТА ЯК І ДЕ КУПУВАТИ**

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

Філії та книгарні по всіх містах України

A 530944

